

KUTATÁSI BESZÁMOLÓ

Kruppa Tamás

Kutatási téma: Forgách Ferenc kancellár, esztergomi érsek szerepe a magyarországi katolikus megújulásban (1604–1615)

Kutatási helyszín: Archivio Segreto Vaticano, Archivio di Stato di Biella

Kutatási periódus: 2018. 10.12-12.12.

Munkatervem a 17. századi katolikus megújulás, ellenreformáció jelentős, bár eddig mostohán kezelt alakjának, Forgách Ferenc nyitrai püspök majd esztergomi érsek, bíboros levelezésének a feltárását célozta. Ezt két nagy levéltári gyűjteményben ejtettem meg, az Archivio Segreto Vaticano Borghese fondjaiban valamint az államtitkárság iratai között, illetve az Archivio di Stato di Biella Archivio Ferrero levéltárában.

A rendelkezésre álló két hónapnyi idő legnagyobb részét természetesen és értelemszerűen a vatikáni gyűjtemények átvizsgálásával töltöttem, egyhétnyi időt, (leszámítva a hétvégét, illetve az utazást, ez kevesebb volt) pedig Biellában kutattam.

I. A legígéretesebb anyag a Fondo Borghese 4 nagy sorozata volt, amelyet Scipio Borghese bíborosnephos adta a nevét. A mellékelt jegyzékben látható, hogy ő Forgách kortársa volt, érdeklődése tehát, amellyel alapvetően a tizenöt éves háború időszakának anyagát gyűjtötte össze anno, igen szerencsés lépés volt, hisz irdatlan mennyiségű magyar vonatkozású anyag nem szóródott szét, illetve csak kis részben szóródott szét a különböző pápai családok magánarchivumaiba. Az általam vizsgált évkör 1604-1625 közti időszak Forgách életének mondhatjuk legmozgalmasabb utolsó évtizedét jelenti.

A kéthónapnyi idő alatt, amely kevésnek bizonyult az említett évkör teljes feltárására, alapvetően az 1606-1609 közti időszakból kerültek elő iratok. A több mint húsz oldalnyi lista meggyőzően bizonyítja, hogy milyen hatalmas anyagot kellett (volna)

átnézni. A Borghese 1-III. fondjaiból kerültek elő a Forgáchcsal kapcsolatba hozható anyagok IV. sorozat az inventárium szerint nem tartalmazott olyan kódexeket, amelyek számba jöhettek volna. Az anyagról egy 19. századi német nyelvű kézzel írt inventárium tájékoztat, amely a kódexek számán túl hol hosszabb, hol rövidebb regesztákban foglalja össze a kódex tartalmát. Ez azonban néha nem sok segítséget jelent, orientáció gyanánt azonban megfelel. Éppen ezért is maradt ki vizsgálódásaimból ez alkalommal a IV. sorozat, amint fentebb már említettem.

A fennmaradó 3 sorozatból az első volt a legizgalmasabb, ebben őrizték meg a prágai valamint a bécsi nunciusok levelezését, a tőlük érkező, illetve nekik írt leveleket. Ez azonban nem jelenti azt, hogy csak itt maradtak iratok, Például Placido de Marra bécsi nuncius levelezése megtalálható legalábbis részben a Segreteria di Stato Germania fondjában valamint a Biblioteca Vaticana Kézirattárában, ahol ez alkalommal nem folytattam kutatásokat időhiány miatt: ezt előre lehetett látni, ezért is nem szerepeltettem a munkatervben könyvtár kézirattárának kutatását. A nunciusi levelezéseket tartalmazó kötetek meglehetősen vegyesek. Értem ez alatt egyrészt, hogy nemcsak a nuncius levelezését tartalmazza a központtal, hanem megtalálhatók e mellett azok az iratok, amelyeket a nuncius mellékletként beküldött. A mellékelt lista mutatja, hogy ez igazi aranybánya volt.

I/1. A Borghese I-ből egy kötet a 641-et sikerült tüzetesen átnéznem. Ez a kötet Giovanni Garzia Millino pápai legátus 1608-1609. évi missziójának iratait tartalmazza. A kötet igen nagy terjedelmű és igen gazdag magyar vonatkozású anyagban. Itt is találunk néhány Forgách levelet, de ezek mellet óriási mennyiségű egyéb iratot, amelyek megszületésének egy részéhez köze volt a bíborosnak is. Ezen iratok döntő többsége kiadatlan, ismeretlen, tehát én feltétlenül indokoltnak látnám, ezek egy részének hasznosítását illetve kiadását. Ennek az a sajátos helyzet az oka, hogy az egyes nemzetek értelemszerűen saját népük és országuk történetére kíváncsiak, annak az anyagát adják ki. Mivel a tizenöt éves háború (1593-1606) olyan óriási mennyiségű magyar vonatkozású anyagot tartalmaz, hogy ahhoz komoly magyar vonatkozású stúdiumokra lenne szükség, a németek nagy sorozata a Nuntiaturberichte elegánsan ki is kerüli ezt a korszakot, csupán az 1603-1606 közti időszakból van egy kötete, de az nem teljes szövegeket, hanem csupán regesztákat tartalmaz.

Ugyanez a helyzet a lengyelországi nunciatúrával: a lengyel sorozta szintén megkerüli a korszakot. egyedül a csehek vágtak bele a korszak levelezésének kiadásába,

hisz a prágai nunciatúra anyagát már csak erkölcsi kötelességük is lenne kiadni, meg is indult még a II. világháború előtti a kiadás, ez azonban hosszú évtizedekre torzóban maradt, és csak mostanában jelent meg a folytatás (*Epistulae et acta Antonii Caetani 1607-1611, Pars V, Julius 1609-Februarius 1611*, ed. Tomáš Černušák, Praha 2017.)

Azonban a nuncius levelezésével bekerülő fentebb említett igen nagy tömegű mellékletek kiadatlanok maradtak. Ezek pedig döntő többségében magyar vonatkozásúak (nyilván ezért nem foglalkoztak velük). Ez óriási lehetőséget jelent, mert a nunciusi levelezés sokszor nem más, mint a beküldött melléklet rövid ismertetése azzal, hogy küldöm csatolva a szóban forgó ügyet. Az általam megnézett kódexek éppen ebből a szempontból tartalmazznak sok érdekes és fontos anyagot, beleértve természetesen Forgách Ferenc levelezését.

Egy most futó OTKA projekt témavezetőjeként a projekt által tervezett egyik kötet egy okmánytár valamint egyéb kisebb közleményekben ezeknek az iratoknak egy része feltétlenül helyet fog kapni.

I/2. A tulajdonképpeni nuncius jelentések valamint a hozzájuk intézett államtitkári reakciók alapvetően a Borghese II-ben foglalnak helyet. Nem időrendben, mert a sorozat egyik sajátsága, hogy az időrendet csak egy-egy nuncius levelezését illetően követi, de néha azt sem. Ezekben a mellékletekben találhatunk egy sor nagyon fontos iratot az 1606-1609-es évek magyarországi eseményeire vonatkozóan, amelyek közül szinte nincs kiadott.

Az 1605-1606-os év néhány iratot leszámítva, szintén nem nagyon szerepel a magyarországi kiadványokban: itt említhetők meg azok az iratok, amelyeket még anno Károlyi Árpád publikált, amikor a Magyar Országgyűlési Emlékek két utolsó kötetét állította össze. de elmondható, hogy Károlyi finoman szólva jó nagy lukakat hagyott: ez egyrészt abból is származott, hogy ő Bécsben is sokat kutatót, másrészt más volt a kutatási szempontja, harmadrészt a 19. században szinte nem lehetett olyan csomóba belenyúlni, ahol ne lett volna egy rakás kiadatlan és a magyar köztörténetre vonatkozóan nagyon fontos és izgalmas irat.

Ma már egy kicsit más a helyzet, de éppen a Bocskai-felkelés, valamint az utána következő évek az átnézett kódexekben szinte csak kiadatlan iratokkal képviseltetik magukat. Ennek az alapvető oka, hogy a felkelést és az azt követő éveket, a második hajdúfelkelést, az erdélyi trónváltást, valamint a Mátyás főherceg által a magyar és az osztrák protestáns rendek támogatásával véghezvitt palotaforradalmat a protestáns

szellemű történetírás úgymond kisajátította, a katolikus nézőpont szinte nem jutott szóhoz. Bár történt némi változás ebből a szempontból, jómagam kiadtam két okmánytárat is Erdély és a Szentszék viszonyáról az 1595-1613 közti időszak nunciusi levelezéséből, de a magyarországi viszonyokat illetően ezt a néhány évet illetően máig Fraknoi Vilmos Magyarország és a Szentszék ezer éves kapcsolatát 3 kötetben összefoglaló monográfiája áll a rendelkezésünkre. Ideje van tehát annak, hogy a hazai és nemzetközi szakmai közvélemény megismerje ennek a sok szempontból kulcsfontosságú időszaknak a másik, a katolikus oldalát is, hogy ráirányuljon a figyelem a pápáság magyarországi politikájára, mert az itt történtek igen szoros összefüggésben vannak a harmincéves háború kitörése előtti nemzetközi, de főleg német-birodalmi politikai klímájával. A Bocskai-felkelés politikai propagandája igen nagy hatást ért el a nyugat-európai protestáns közvéleményben, amely szerepet játszott az amúgy is feszült protestáns-katolikus viszonyban, elég csak arra gondolnunk, hogy 1608-ben alakult meg a Protestáns Unió, amelyet egy évre követett a Katolikus Liga. Ennek egyik kis ámde igen jelentős szelete lenne Forgách bíboros tevékenységének feltárása, levelezésének, a személyével kapcsolatba hozható dokumentumok kiadása.

A nunciusi levelezés tehát ráirányítja a figyelmet arra, hogy a magyarországi események alakításában kulcsfontosságú szerepet játszott Forgách Ferenc, aki kis túlzással szinte egymaga próbált szembeszállni, először nyitrai püspökként és magyar kancellárként, aztán már érsekként és bíborosként a bécsi béke, amely engedélyezte a protestáns vallásgyakorlatot, ratifikálása és életbe léptetése, majd ennek sikertelensége után a minden napi gyakorlatban történő alkalmazása ellen. Ezzel kapcsolatban okvetlenül fel kell hívni a figyelmet arra, hogy a két nagy protestáns felekezet, a lutheránus és a kálvinista törvényben lefektetett szabad vallásgyakorlata ekkor még csupán Franciaországban a nantesi ediktum (1598) által volt szabályozva. Minden egyéb helyen vagy a katolikus vagy a protestáns vallásgyakorlat volt diszkriminálva. Mindebből érthető a nyugati protestáns közvélemény feszült figyelemmel figyelte, hogy mit történik ebben az ügyben Magyarországon, amely a Habsburg monarchia királysága volt, akik az európai ellenreformáció legfőbb világi támaszai voltak. Ebben a kontextusban kell tehát értékelnünk és vizsgálnunk Forgách tevékenységét, amelynek elsőrangú lenyomata a hozzá intézett illetve által írt levelek, valamint azok a tervezetek memorandumok, amelyek az ők kezének a nyomát viselik magukon.

I/3. Maga a levelezés meglehetősen szétszóródott a különböző kötetek között. A legtöbb Forgách-levél nem a Borghese II. sorozatából, hanem a III. sorozat egyik

kötetéből került elő. Illetve Biellából, de erről később még ejtek szót. Ennek az lehet az oka, hogy amint azt más levelezéssel kapcsolatban is tapasztaltam korábban, hogy valamilyen okból kifolyólag fontosnak tartották jelen esetben a bíboros leveleit kiemelni és kódexbe rendezni őket. ha azonban megnézzük a Boghese III. 45C kötetét, mert erről van szó, azt láthatjuk, hogy ez egy eléggé behatárolt évkörből 1608, 1609 elejéről származik. feltehetően ekkor emelték ezeket ki, amelynek oka lehetett a magyarországi hatalmi válság Mátyás főherceg lázadása bátyja Rudolf császár ellen, amely ez utóbbi trónfosztásához vezetett. A Borghese III kötetei tehát jórészt nem a nunciatúrák rendes levelezését tartalmazza, hanem azokat az iratokat amely az 1605-1609 közti sorsfordító magyarországi események kapcsán születtek meg, és kerültek a pápai udvarba. Ebből a szempontból különösen érdekes és értékes az 51C kötet, amely a Bocskai-felkelés utolsó szakaszára derít fényt, amikor hossza tárgyalások után sor került a bécsi béke aláírására. A kötet iratai nemcsak a fordultatos tárgyalásokra vetnek fényt, hanem arra is, hogy ezekben kancellárként milyen fontos szerepét játszott Forgách. ő formálisan nem volt tagja egyik tárgyaló delegációnak sem, bár testvére, Zsigmond igen tőle pedig mindenről értesülhetett, ez azonban a jelek szerint egyáltalán nem jelentette azt, hogy a bécsi béke szövegének alakításába ne vett volna tevőlegesen is részt. Ez eddig rejtve maradt a kutatás előtt, amely csupán a Magyar országgyűlési Emlékek két említett kötetéből tájékozódhat, amelyben azonban nem ennek a súlynak megfelelően jelenik meg az alakja.

I/4. Az államtitkárság, a Segreteria di Stato négy kötetel szerepel, és csupán néhány levéllel. A Germania 114B, D és I kötetének darabszintű átnézésére és kijegyzetelésére, ahogyan a lista ezek fölött szereplő kötetek esetében időhiány miatt nem volt mód, csupán átlapoztam ezeket, hátha találok benne Forgách levelet. A rövid lista tehát ezt jelképezi.

Az államtitkárság negyedik vállatára fogott kötet a Principi 56/1 darabszintű segédlettel rendelkezik, nem volt tehát nehéz feladat a Forgách levelek megtalálása. Ez a fond a Rómába beérkező uralkodók, főpapok, főrangú személyek leveleit tartalmazza, azonban mint a listám is mutatja, finoman szólva távolról sem a teljesség igényével. Meg kell még jegyezni, hogy ezek a 19. századi kéziratos mutatók nem pontosak, sokszor tucatnyi levél is kimaradhat belőlük, tehát ezeket a köteteket, mint ezt a szóban forgót is, át kell lapozni.

II. A biellai levéltár a cseh akadémia által kiadott okmánytárral vonta magára a figyelmemet. A kis Alpok alján található település levéltárának legfőbb kincse a Ferreri

családi levéltár, Giovanni Stefano Ferreri nuncius iratanyaga. Amint a kutatási tervben említettem, mivel levelezése kiadás alatt áll, nem volt értelme magát a levelezést kutatni, hanem a sokat említett mellékleteket, amelyeket a cseh akadémia munkatársai nem adnak ki. A 19. század egyik szorgalmas levéltárosa, vagy levéltárosai a kezemre játszottak, ugyanis, külön palliumokba rendezték a nuncius által a Rómába írt jelentéseinek másolatán túl, a magánlevéltárában megőrzött egyéb hozzá érkezett leveleket is, így Forgách 27 hozzá intézett levelét is. Sajnos az iratok egy része megázott, vagy kifakult vagy a vége letöredezett, ezért a fotózás ellenére úgy döntöttem, nem kevés vívódás után, hogy a levelek nagyobbik részét ott helyben leírom, mert az említett sérülések miatt nem lehetett minden darabról olyan fotót készíteni, amely alapján itthon be lehetett volna hibátlanul vagy majdnem hibátlanul írni. Ez természetesen tetemes időt vett igénybe, és így is maradt egy erősen töredékes irat, de a többit sikerült szinte hiánytalanul beírni. Ezért sajnos a többi darabra, tudniillik levélírók szerint az összes nem az államtitkárságra küldött levél külön palliumban kapott helyett, tehát név alapján kikérhető, amelyek között nem egy magyar név is szerepel, sajnos már nem maradt idő.

A Vatikáni levéltárban talált Forgách levelek a biellaiakhoz hasonlóan, és részben hasonló okokból, begépelésre kerültek, amelyek az alapját szolgáltatják ezen iratanyag kiadásának. Forgách Ferenc levelezésének az összegyűjtése és kiadása abszolút hézagpótló vállalkozás lenne. Ennek jelentőségét felismerve az MTA-PPKE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport főmunkatársaként kutatási projektem egyik eleme az püspök-kancellár, majd érsek-bíboros szerepének feldolgozása, levelezésének kiadása, valamint a tevékenységéhez kapcsolható és kapcsolódó iratanyagnak feldolgozása, részbeni kiadása. Ehhez igen jó alapot nyújt a kéthónapnyi kutatómunka eredménye, 94 oldalnyi begépelte levél. A további kutatások eredményeként remélhetőleg előkerülő újabb iratokkal együtt ezek egy okmánytárban kerülnének kiadásra. Ennek szellemében a kutatásokat tovább kellene folytatni az ez alkalommal sorra nem kerülő 1610-1615 évekre vonatkozóan.

Gyakorlati tapasztalatként azt mondhatom, hogy a Vatikáni Levéltárban az utóbbi években jelentősen könnyebbé váltak a kutatási feltételek. A levéltár nyitvatartása a többi olasz államiétól eltérően egyenletes, mert hétfő-péntek közt 8:30-17:00. Napi három kötet mellett, amelyet délelőtt kell megejteni, délutánra, feltéve, ha

a délelőtti kikérttel végzett a kutató még 2 kötet kérhető, de ezt előrelátóan ☺ egy meglehetősen szűk időintervallumra korlátozták, 12:30-13:00 közt. Újdonság, hogy előzetesen regisztrálni kell kutatási időt, e nélkül nem lehet belépni a kutatóterembe.

Fotó másolat kérésére van lehetőség akár otthonról is internetes úton kitöltött kériólappal, ára azonban borsos, minden kötet után 8 eurót kell fizetni, valamint minden oldal után 2,30 eurót, ami szintén drága. Az állami levéltárakban, bár akad kivétel most ingyen lehet fotózni, ott nem ez, hanem a nyitvatartási idő szűkössége az akadály, mivel általában hetente mindössze két alkalommal tartanak nyitva délután is, és kériólapot is általában csak délelőtti lehet kitölteni! Érdemes tehát haditervet kidolgozni, mikor ír, mikor fotózik, ha több levéltár van egy városban, akkor hogy mikor megy az egyikbe, mikor a másikba.

Az alábbi listán félkövérrel jelöltem a leveleket, dőlt betűvel az egyéb dokumentumokat. Normál betűvel a nunciusok jelentéseit jelöltem.

Kruppa Tamás